klassethese zo ongeveer weer ongedaan maakt, is te beperkt. Maar mijn belangrijkste bezwaar is de wat rigide opzet van het boek: gaandeweg wordt het verband tussen de besproken academische literatuur en de adviezen voor de praktijk losser, met andere woorden het denkwerk dat achter de – in mijn ogen buitengewoon waardevolle – adviezen zit, komt in deze publicatie niet tot zijn recht. De snel lezende wethouder krijgt zo het academische discours vrijwel niet mee, maar ook de beleidsmedewerker die wel het hele boek leest niet. Door bijvoorbeeld niet de kritiek op de creatievestadbenadering van Florida weer te geven en niet in te gaan op wat nou de centrale dilemma's voor cultuurmanagers zijn, lezen de latere hoofdstukken als een omgevallen boekenkast. Een thematische bespreking had hier de voorkeur genoten. Ook komt het wat mij betreft centrale advies er te bekaaid af: je kunt politiek iets willen met cultuurbeleid en dus instrumenteel beleid voeren, maar het vereist een basisinfrastructuur die je als overheid in de lucht moet houden, waarbinnen cultuurintrinsieke waarden de boventoon dienen te voeren. Dat is een wijze les die centraal had kunnen staan in het boek.

En, zoals voor ieder boek dat een overzicht probeert te bieden van een vakgebied, is er kritiek mogelijk op de selectie van auteurs. Zo mis ik in het hoofdstuk over cultuurmanagement de opvatting van marketing als ruil van waarden (Miranda Boorsma en Kim Joostens) en in het hoofdstuk over de welvaartseffecten de noties van Public Value (Michael Moore) en culturele ecosystemen (John Holden). Kennelijk leven zulke zinvolle bijdragen nog onvoldoende in het veld en vallen ze dus buiten Wijns selectie. Maar het overzicht zelf en bijgevolg de contextualisering van bekende benaderingen van de relatie tussen cultuur, overheid en stad, zoals die van Charles Landry, maken deze publicatie al zo waardevol dat hij mijn warme aanbeveling verdient voor die ambitieuze cultuurwethouder en voor haar beleidsmedewerkers.

Literatuur

Meerkerk, E. van en Q.L. van den Hoogen (eds.) (2018) *Cultural policy in the polder: 25 years Dutch Cultural Policy Act*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Quirijn Lennert van den Hoogen is docent Kunstsociologie en kunstbeleid van de overheid aan de Rijksuniversiteit Groningen

---

Laurens Meerman

Krul, W. (2018)
Hannema, museumdirecteur: over kunst en illusie.
Amsterdam: Prometheus, 635 p.
Prijs: € 49,99
Bibliotheek Boekmanstichting: 18-073

Dekker, A. (et al.) (2018)
Omstreden verleden: Museum Boijmans Van Beuningen en de Tweede Wereldoorlog.
Rotterdam: Museum Boijmans Van Beuningen, 180 p.
Prijs: € 25,-
Bibliotheek Boekmanstichting: 18-076

De aankoop van Johannes Vermeers *Emmaüsgangers* in 1937 door Museum Boijmans betekende een ongekende triomf voor directeur Dirk Hannema. Het museum had daarmee niet alleen zijn eerste Vermeer binnengehaald, maar ook de *missing link* in diens oeuvre – kunsthistorici hadden er al jaren over gespeculeerd. Het Rijksmuseum wilde zelfs Vermeers *Liefdesbrief* voor dit pas ontdekte sleutelstuk ruilen. Alles veranderde in 1945 toen Han van Meegeren werd opgepakt wegens handel met de bezetter, in het bijzonder Herman Göring, aan wie hij ook zo'n verse Vermeer had verkocht. Van Meegeren bekende dat alle recent opgedoken Vermeers door hem waren geschilderd en werd als bedrieger van de bezetter een nationale held.

Ambitieus en ijdel

Dirk Hannema, die als directeur de valse *Emmäusgangers* aankocht, gold als de zondebok van kunsthistorisch Nederland. Hij hoorde het nieuws toen hij in een kamp voor collaborateurs zat: tijdens de bezetting was hij lid geweest van Musserts schaduwkabinet. Hannema mocht daarom na de oorlog niet terugkeren als directeur van Boijmans, het museum dat hij internationaal op de kaart had gezet.

Over zijn medewerking met de bezetter is Hannema zelf altijd kort geweest. Dat was voor de goede zaak: voor het openblijven van

→

Boijmans tijdens de bezetting en voor het veiligstellen van de Nederlandse kunstschatten. Ook zijn aankoop- en tentoonstellingsbeleid bij Boijmans heeft Hannema later slechts fragmentarisch beschreven (zie Hannema 1973). Op een biografie van Dirk Hannema werd dan ook al jaren met smart gewacht. Dat boek is er nu, geschreven door emeritus hoogleraar Moderne kunst- en cultuurgeschiedenis Wessel Krul. Bijna gelijktijdig verscheen *Omstreden verleden: Museum Boijmans Van Beuningen en de Tweede Wereldoorlog* van Ariëtte Dekker. Ter gelegenheid van die twee publicaties organiseerde Boijmans van oktober 2018 tot en met januari 2019 de tentoonstelling *Boijmans in de oorlog. Kunst in de verwoeste stad*, waarmee ook het onderzoek naar roofkunst in de eigen collectie werd afgesloten.

Hannema werkte in totaal 24 jaar als directeur van het Boijmans. Vóór de bezetting realiseerde hij indrukwekkende projecten zoals de state-of-the-artnieuwbouw van het museum. Ook verwierf Hannema kunstwerken die beeldbepalend zijn gebleven voor Boijmans, waaronder Jeroen Bosch' *Verloren zoon* en *Titus aan de lessenaar* van Rembrandt. Die verdiensten komen bij zowel Dekker als Krul terecht aan bod. Krul laat met een aantal (soms heel vermakelijke) voorbeelden zien hoe de diplomatieke Hannema excentrieke verzamelaars als Willem van der Vorm en Daniel George van Beuningen aan het museum wist te binden. Het gemeentelijke museum Boijmans beschikte over een klein aankoopbudget, maar vanwege de Rotterdamse haven was een potentiële groep vermogende begunstigers vlakbij. In haar boek zet Dekker hun netwerk en onderlinge belangen voortreffelijk uiteen.

Hannema wist duidelijk hoe om te gaan met machtige lieden. Tegelijk ambieerde hij zelf een machtige positie binnen de kunstwereld, laten zowel Dekker als Krul overtuigend zien. Daarom liet hij zich verleiden door Anton Mussert tot het accepteren van de post van Gemachtigde (minister) voor museumzaken in diens schaduwkabinet in 1943. Hannema was geen partijlid, want met de NSB had hij een gespannen verhouding. Dekker en Krul concluderen dat hij niet tot de harde kern van de NSB behoorde. Zijn korte lidmaatschap begin jaren dertig moet gezien worden in het licht van de relatief gematigde toon van de partij op dat moment. Zijn latere toenadering werd vermoedelijk vooral ingegeven door zijn ambities.

Beide publicaties schetsen het beeld van een ambitieuze en ijdele man. Ook een angstige man, die zich door macht in het algemeen, en die van de NSB in het bijzonder, liet intimideren. Zelfs nadat hij werd afgeperst door een NSB-lid, bleef Hannema geloven in de goede wil van de partij.

De sfinx van Boijmans

Beide auteurs concluderen dat de prominente nazi's die Boijmans bezochten, onder wie de beruchte gouverneur-generaal van bezet Polen, Hans Frank, niet door Hannema waren uitgenodigd. Hij was geen aanhanger van het nazisme. Ook is gebleken dat tijdens zijn directoraat niet meer roofkunst is aangekocht dan door musea die de bezetter en NSB op grotere afstand hielden.

Na zijn gedwongen ontslag bij Boijmans in 1947 woonde Hannema op kasteel Weldam en later op Het Nijenhuis, waar hij zijn eigen kunstverzameling voor het publiek openstelde. Het huidige museum De Fundatie komt daaruit voort. Hannema heeft nooit willen accepteren dat hij zich had vergist in de schilder van de *Emmäusgangers*. Om de onfeilbaarheid van zijn oog te bewijzen, onthulde hij in een publicatie in 1972 zes nieuwe 'Vermeers', stuk voor stuk even onterechte toeschrijvingen, die zich bovendien in zijn eigen collectie bevonden. Krul laat zien hoe collega's Hannema al vroeg waarschuwden voor zijn hoogdravende toeschrijvingen. In een bijzonder geval trok Hannema postuum aan het langste eind. Van de vier 'Van Goghs' in zijn verzameling bleek in 2010 één schilderij inderdaad een authentiek werk van die kunstenaar.

De biografie van Krul is bijzonder rijk aan details. Die overvloed zet de balans tussen hoofd- en bijzaken soms onder druk. Dat de Belgische hospita van Charles de Stuers – Hannema's neef en conservator van het Rijksprentenkabinet – alleen in het Frans converseerde, is zo'n irrelevant detail dat het boek onnodig taai maakt.

In Kruls gedetailleerde beschrijvingen van Hannema's kennissenkring (en hun privéleven) komt Hannema zelden zelf aan het woord. Toen hij in 1929 ter ere van een grote tentoonstelling van Nederlandse kunst in Londen had gedineerd met koning George V, schreef Hannema aan zijn ouders: 'Parijs overigens veel gezelliger dan hier.' Het is een van de zeldzame inkijken in de gedachtewereld van Hannema, die door vakgenoten de sfinx van Boijmans werd genoemd omdat men zo weinig over zijn privéleven wist. Dat is intussen niet veel veranderd. Getuige Kruls uitvoerige bronnenonderzoek zijn die egodocumenten er niet (meer). Zo blijft ook na het lezen van de gedegen biografie de man achter de museumdirecteur en verzamelaar een raadselachtige figuur.

Literatuur

Hannema, D. (1973) *Flitsen uit mijn leven als verzamelaar en museumdirecteur*. Rotterdam: Ad. Donker.

Laurens Meerman is freelance kunsthistoricus en publicist, met een bijzondere belangstelling voor de geschiedenis van het verzamelen